

Peter A. Schmitt

Translation und Technik

(Tübingen: Stauffenburg, 2013. 454 pp.

ISBN: 978-3-86057-245-0)

Zabóné Varga Irén

E-mail: zabone.iren@bgtk.uni-obuda.hu

Peter A. Schmitt *Translation und Technik* című könyve 1999-ben jelent meg először, és azóta két változatlan utánnyomása látott napvilágot a Stauffenburg Verlag jóvoltából. Mivel a műszaki szakszövegek fordításával kapcsolatban nagyon kevés szakirodalom jelenik meg, a kötet iránti érdeklődés igen nagy. 2013 tavaszán a szerzővel és a kiadóval folytatott levelezésemből kiderült, hogy még mindig nagy az érdeklődés a könyv iránt, ezért a kiadó úgy döntött, hogy változatlan formában újra megjelenteti. A recenzió a 2013-ban kiadott utánnyomás alapján készült.

A szerző az előszóban leírja, hogy munkája során a szöveg érthetőségét és könnyű olvashatóságát tartotta elsősorban szem előtt. Véleménye szerint a fiatal diszciplínákra jellemző, hogy a velük foglalkozó szakemberek a kelleténél bonyolultabban igyekeznek megfogalmazni gondolataikat abban a reményben, hogy írásuk így elfogadottabb lesz a tudományos közönség körében. Ő azonban szeretné elkerülni a túl bonyolult fogalmazásmódot. Schmitt kiemeli azt is, hogy a kötet végén felsorolt szakirodalom mellett saját fordítói- és tolmács-tevékenysége (német–angol nyelvpár) és az egyetemi fordítóképzésben eltöltött 15 évnyi oktatói munkája során, illetve a szakmai szervezetekben szerzett tapasztalatokra is támaszkodott az anyag összeállításakor.

Az **első fejezetben** Schmitt a témával kapcsolatos olyan háttér-információkat sorol fel, amelyek illusztrálják a műszaki szakfordítások létjogosultságát és fontosságát. Bár a könyv 1999-ben, 15 évvel ezelőtt jelent meg először, a bevezető részben leírtak mind a mai napig érvényesek. A fejezetben először arról olvashatunk, milyen tényezők gyengíthetik alapvetően a műszaki szakfordítások jelentőségét. A legfontosabb, mindenhol és mindenkor ható ellenerő az angol nyelv széleskörű elterjedése a szakmai kommunikáció minden területén. A munkáltatók szinte kizárólag biztos angol nyelvtudással rendelkező mérnököket alkalmaznak.

A humán fordítások és a fordítóképzés fontosságát az egyre hatékonyabban működő számítógépes fordító- és fordítástámogató programok kérdőjelezhetik meg. A téma szempontjából fontos, a műszaki szakfordítások fejlődése szempontjából előnyös tendenciák is megfigyelhetők. A mikroelektronika térnyerésének köszönhetően a műszaki változások ciklusai jelentősen lerövidülnek, egyre gyakrabban hoznak létre mind terjedelmesebb szövegeket, ame-

lyek nagy mennyiségű új szakkifejezést tartalmaznak. Ezek a tendenciák még a szakemberek közötti kommunikációban is gyakran okoznak problémákat, és ezeknek nyelvi és kulturális vetülete is van. Tovább nehezíti a helyzetet a költséghatékonyság elvárása és az egyre rövidülő elkészítési idő követelményének betartása is. Mindezen problémák egyidejű sikeres megoldása az előfeltétele a hatékony nemzetközi és interkulturális szakmai kommunikációnak, amelynek részét képezi a műszaki szakfordítás is. A bővülő kereskedelmi kapcsolatok és a szigorodó nemzetközi előírások (pl. felelősségvállalási kötelezettség) miatt a termékekhez kapcsolódó dokumentáció minőségét, és ezzel együtt a fordítások minőségét is javítani kell. A szerző tapasztalatai szerint a termékek minősítéskor is egyre fontosabb szerepet játszik a mellékelt dokumentáció minősége. A fejezetben sok olyan, korábban megjelent szövegből kiemelt részletet olvashatunk, amelyek gyakran az érthetlenség határát súrolják. Schmitt ezek között az alapján is különbséget próbál tenni, minek a következménye lehet az alig érthető szöveg. Az okok között felsorolja például a csak gépi fordításokat, amelyeket a folyamat végén nem ellenőrzött fordító, vagy azoknak a szakembereknek a tevékenységét, akik minimális nyelvtudással, szótárral a kezükben készítik a célnyelvi szövegeket. Ezek a rosszul fordított szövegrészek igazolásul szolgálnak a szerző azon megállapítására, hogy nagyon tévednek azok, akik úgy gondolják, hogy a műszaki szövegek fordítása angol–német nyelvpárban teljesen problémamentesen megoldható. Ezzel a véleménnyel több publikációjában is találkozunk. A fordítás minősége nem függ a fordítást készített cég méretétől, pedig Schmitt szerint a nagy nemzetközi cégeknek erre nagyon oda kellene figyelniük.

A nagy terjedelmű **második fejezet** a műszaki szövegek fordításának problémáival foglalkozik. A szerző már a fejezet elején tisztázza, hogy a korábbi fordításdefiníciók közül csak a Reiss- és Vermeer-féle megfogalmazás biztosítja a műszaki szakszövegek fordításához szükséges szabadságot, ezért ő ezt tekinti kiindulási pontnak: „Translation ist ein Informationsangebot in einer Zielkultur und deren Sprache über ein Informationsangebot aus einer Ausgangskultur und deren Sprache. (Schmitt 2013:43) [A fordítás egy adott forrásnyelven és annak kultúrájában létrejött információkinálat megfogalmazása a célnyelven és annak kultúrájában létrehozott információkinálatként.] (ford. Z.V.I.)

Schmitt a skoposelmélettel is teljes mértékben azonosul, amikor úgy fogalmaz, hogy a fordítás minőségének megítélésekor nem a forrásnyelvi és a célnyelvi szöveg azonos hatása vagy funkcionális azonossága a döntő, hanem csak az, vajon a fordítás a saját céljának megfelel-e.

A fordítási folyamatot sok cselekvő és tényező befolyásolja. Schmitt az információ elméletből ismert fogalmakkal felépít egy saját rendszert a fordítási folyamatra vonatkoztatva, és ennek segítségével megvizsgálja, milyen hatással lehet a fordítási folyamatra a különböző cselekvők és tényezők megváltozása. A szemiotikai háromszög a jelölőt, a fogalmat és a jeltárgyat foglalja magában. A fordítási folyamat absztrakt értelmezésben a forrásnyelvi jelölőtől a forrásnyelvi fogalmon keresztül jut el az interkulturális *tertium comparationis* állapothoz, ahol a kulturális különbségek áthidalása a feladat, majd a célnyelvi fogalmon keresztül a célnyelvi jelölőben testesül meg. Elméletileg természetesen szükség lenne minden esetben a konkrét jeltárgy bevonására is a folyamatba,

mert ez megkönnyítené a megértést a közvetítő számára, de erre csak ritkán van lehetőség.

Schmitt munkáiban nagyon gyakran találkozhatunk a fordítási folyamattal kapcsolatos problémák elemzésével. Az egyik legfontosabb kérdés, vajon érte-e a közvetítő a forrásnyelvi szöveget. Ahhoz azonban, hogy a célnyelvi szöveg megfelelő legyen, a fordítónak a megfelelő receptív kompetencia mellett jó reprodukatív kompetenciával is rendelkeznie kell. Ezekről a képességektől függ, vajon egy fordító egy adott szöveget könnyűnek vagy nehéznek ítél-e meg. Ebből következik, hogy egy adott szövegről a különböző kompetenciákkal rendelkező fordítók különböző véleményeket formálnak. A szerző a pragmatikából ismert *fatikus beszédaktus* (Austin 1962) mintájára létrehozza a *fatikus recepció* fogalmát, amely alatt a felületes szövegértést érti. Ezzel szembeállítja a *szemantikai recepciót*, ami az értő befogadást, a szöveg teljes megértését jelenti. A félreértések nem jól sikerült szemantikai recepciónak minősülnek. Másfajta megközelítést tükröz a fordítási problémák két csoportba történő osztása: *evidens és látens fordítási problémák*. Schmitt szerint az evidens problémák (hiányos nyelvtudás, rosszul megírt forrásnyelvi szöveg, nem megfelelő szaktudás) miatt megszakad a fordítási folyamat, és csak a probléma megoldását követően folytatódik. Minél gyakorlottabb fordító valaki egy adott szakterületen, annál kevesebb nyilvánvaló fordítási problémába ütközik. A látens problémák alapvetően az *interkulturális inkongruencia* következtében lépnek fel, és megjelenhetnek *funkcionális, formális vagy szemantikai inkongruenciaként*. A szerző művében nagyon fontosnak tartja a műszaki szakszövegek kultúraspecifikus aspektusainak vizsgálatát, mert a szakirodalom ezzel korábban nem foglalkozott.

A forrásnyelvi szöveg többféle hiányosságot és problémát tartalmazhat. A szakfordítással foglalkozó szakirodalom ennek a fontos kérdésnek a tárgyalását kerüli. Schmitt szerint a forrásnyelvi szöveg minősége függ a szövegtípustól is, pl. egy szabadalmi leírás, egy szabvány vagy egy tankönyv szövege nem lehet hibás, míg egy használati utasítás gyakran több szakmailag hibás vagy félreérthető részt is tartalmaz. A fordító általában nem szívesen nyúl bele önként a forrásnyelvi szövegbe, és a fordítási folyamatra vonatkozó DIN-szabvány szerint is a megbízó a felelős a forrásnyelvi szöveg nyelvi és szakmai problémáinak javításáért. Vannak azonban olyan esetek, amikor a fordító saját maga is javít. Ilyenek például azok a formális hibák, amikor egy mondat vagy egy bekezdés többször szerepel egymás után. Műszaki szakszövegekben előfordulnak olyan hibásan megadott számok vagy mértékegységek, amelyek a fordítónak egyből feltűnnek, és ezeket javítja is. Olyan gépelési vagy nyomtatási hibák esetén, amikor egy szó jelentése megváltozik a hiba következtében, a probléma megoldásához elegendő az adott terület terminológiájának ismerete és a fordítási folyamat közbeni folyamatos tartalmi „együttgondolkodás”.

A műszaki szakszövegek fontos alkotórészei az ábrák, amelyek gyakran segítik az olvasót a szöveg megértésében. Éppen ezért nagy a jelentősége annak, hogy összhangban legyenek a szöveggel. Schmitt szerint ezen a területen is gyakran hibásak a forrásnyelvi szövegek, de ha a fordító munka közben az olvasóhoz hasonlóan alaposan megnézi a szövegben hivatkozott ábrát, akkor észreveszi az esetleges hibákat és ezeket ilyenkor javítania is kell. Gyakori az ábrák

címének felcserélése, amit megfelelő szaktudással is lehet javítani. Előfordul, hogy egy adott alkatrész megnevezése más a szövegben és más az ábrán, ez a fordítás során szintén korrekcióra szorul. Mivel a forrásnyelvi szöveg szerzője mellett a fordító a másik személy, aki alaposan belemélyed a szövegbe, az ő felelőssége, hogy a forrásnyelvi szöveg esetleges hibái ne kerüljenek át a célnyelvi szövegbe. Bár nagyon gyakran felvetődik, hogy a szakszövegek fordítására a jó minőségű fordítóprogramok teljesen megfelelnek, Schmitt szerint egy megfelelő célnyelvi szöveg létrehozására a gépi fordítás soha sem lesz alkalmas, mert nem rendelkezik többek között a megfelelő szakmai tudással, nincs a világról összegyűjtött háttérismerete és a józan emberi gondolkodásnak is híján van.

Német nyelvterületen különösen a felhasználók számára készített műszaki szövegeket (pl. használati utasítások) régóta vizsgálják a szöveg érthetőségének szempontjából és az összegyűjtött kutatási eredmények alapján kidolgoztak olyan eljárásokat, amelyek jól alkalmazhatók a szövegek érthetőségének javításakor. A szerző szerint ugyanezek az eljárások nagyon hasznosak lehetnek a fordítók számára is. A teljes szöveg (pl. egy kézikönyv) makrostruktúráját a fordító természetesen nem változtathatja meg. A mikrostruktúra szintjén szükséges esetben már elképzelhetőek módosítások. A mondatok fordítása esetén elsősorban szintaktikai problémák merülnek fel, amelyeknek a megoldása kellő fordítói rutinnal nem nehéz. A szószintű fordítási problémák okozói mindenekelőtt a poliszmia és a szinonimák alkalmazása. Poliszémia esetén a szöveghelyzet és megfelelő szaktudás segítségével el lehet jutni a szó adott szövegben aktivált jelentéséhez, a forrásnyelvi szinonímiát a fordító a célnyelvi szövegben korrigálhatja egységes terminushasználattal. Bonyolult összetett szavaknál és szókapcsolatoknál mindig szükség van az összetevők közötti logikai kapcsolatok pontos megértésére, mert ezek csak így fogalmazhatók meg pontosan a célnyelvi nyelvi eszközeivel. Schmitt szerint a forrásnyelvi szöveg esetleges problémáinak javításakor a fordítónak szüksége van a megbízói specifikációra és jó szakmai ismeretekre. Ha azonban ezek sem elegendőek, akkor kérdezni kell, nehogy a javítási kísérlet újabb hibához vezessen. Azok a szaknyelvi fordítók, akik a forrásnyelvi szöveg hibáit tudatosan vagy nem szándékoltan a célnyelvi szövegben reprodukálják, ezzel rosszat tesznek saját maguknak, a megbízónak, a fordítói szakmának és a gazdaságnak, valamint javítják a gépi fordítás piaci lehetőségeit.

A szerző fordítói tevékenységének jelentős részét a gépjárművekkel kapcsolatos különböző típusú szövegek teszik ki. Az ezzel kapcsolatos tapasztalatait cikkeiben foglalja össze, de szótárakat is állított össze erre a területre vonatkozóan. Ebben a könyvben pedig különböző szempontok alapján hosszasan tárgyalja, hogy a különböző műszaki területek közül miért is a gépjárműtechnika a legalkalmasabb arra, hogy a műszaki fordítás sokszínűségét és problémáit szemléltetni lehessen vele. Járművekkel az emberek többsége naponta találkozik: utazik vele vagy éppen vezeti. Ezenkívül fontos még az interdiszciplinaritás, az adott kultúrához való tartozás és a szövegtípusok sokfélesége. Ezek a tulajdonságok alkalmassá teszik ezt a szakterületet arra is, hogy a szakfordítók képzésénél didaktikailag mindig megfelelő szövegeket szolgáltatasson. Schmitt az autó történetének rövid összefoglalását követően érdekes betekintést nyújt abba, mennyire tükröződik vissza egy adott ország vagy nyelvterület kultúrája

és gazdasága az ott használt járművek műszaki felépítésében, külső megjelenésében és az ezekkel kapcsolatban használt szakkifejezésekben. Az egyes országok törvényei és előírásai is módosíthatják ezeket. A járműtechnikában használatos alkatrészek műszaki funkciójukat tekintve általában azonosak a különböző kultúrákban, miközben a mindenkor megvalósításuk gyakran eltérő egymástól. Ennek következtében nem beszélhetünk a fogalmak interkulturális egységességéről, a fogalmi jellemzők és a fogalmakhoz tartozó konnotációk különböznek egymástól. Így a jelölők esetében sem lehet szó nyelvek közötti ekvivalenciáról. A járműgépészet terminológiája alapvetően az általános gépészetnek és azoknak a szakterületeknek a terminológiájára épül, amelyek a jármű gyártása és működése során fontosak, pl. anyagismeret, kötéstechnológia, méréstechnika, elektronika stb.. A járműgépészet terminológiájában nagyon gyakoriak a szinonimák, amelyek többek között az egyes gyártók saját terminushoz való ragaszkodására, a különböző nyelvi regiszterekre (pl. tudományos nyelv, műhelynyelv, köznyelv), az ortográfiailag különböző variánsokra, a rövidítések segítségével képzett szóösszetételekre és a nyelvi gazdaságosság miatt leegyszerűsített és le rövidített összetett szavakra vezethetők vissza.

A szerző tapasztalatai alapján a járművekkel kapcsolatos szövegek fordításakor nagyon fontos a pragmatikai szempont. A célnyelvi szöveg olvasójának fejével gondolkodva kell gyakran pl. a reklámszövegekben előforduló színek fordítása előtt a fordítási lehetőségeket végiggondolni, és azt érdemes kiválasztani, amely az eredeti jelentés megtartásával a leendő olvasó számára pozitív konnotációt hordoz. A biztonsági előírásoknál és figyelmeztetéseknél a fordítás során a célnyelvi ország adott szövegtípusra vonatkozó szövegkonvencióit a fordítónak követnie kell, mert így lehet biztosítani, hogy a célnyelvi olvasó gyorsabban és könnyebben megértse a fontos tartalmat. Schmitt angol–német nyelvpárban hosszasan elemzi, miért fontos még arra is odafigyelni, melyik a legmegfelelőbb figyelmeztető szó (Hinweis/Achtung/Vorsicht, Note/Caution/Warning) az adott szituációban. A gyakorlatban itt sem mindig csak a szótári jelentés számít. A szerző fordítói tapasztalatai alapján összeállított egy táblázatot, amelyben jól nyomon követhető, hogy az egyes gyártók az idők során hogyan változtatták ezeknek a figyelmeztető szavaknak a használatát, alkalmaztak-e egyidejűleg kiegészítő piktogramot a jobb érthetőség reményében, illetve milyen betűtípussal és központozással kerültek be a figyelmeztető szavak a különböző típusú szövegekbe. Schmitt véleménye szerint a nemzetközi szabványosítási szervezeteknek ezen a területen is nemzeti és nemzetközi érvényességgel bíró irányelveket kellene meghatározniuk a jelenleg meglehetősen kaotikus helyzet tisztázására.

A szakmai kommunikáció és a szakfordítás speciális kulturális beágyazottsága a szerző szerint 16 különböző területen figyelhető meg és bizonyítható. Elsőként az egyes kultúrák eltérő szövegtípusairól és különböző szövegtípus-funkcióiról tesz említést, példaként pedig az Amerikában és Németországban kiadott olyan igazolásokat hozza, amelyet a munkavállaló a munkaviszony megszűnte után korábbi munkáltatójától referenciaként kap. Ha a fordító nem ismeri a két szövegváltozat közötti lényeges eltéréseket és egyszerűen csak elvégzi a forrásnyelvi szöveg fordítását, akkor a másik országban és kultúrában elhe-

lyezkedni kívánó potenciális munkavállalónak nem sok esélye van a munkaerőpiacon. A nonverbális szövegelemek (pl. rajzok, ábrák, képek) ugyan alig jelentenek problémát a fordítás szempontjából, jól tükrözik azonban azt a kultúrát, ahonnan származnak. Az egyik legfontosabb szövegtípust, a használati utasítást a francia autógyárak például színesben nyomtatják, ezzel a színekavalkáddal az érzékekre akarnak hatni. A többi európai országban és Amerikában a fekete-fehér megjelentetés a szokásos, ami józan tárgyilagosságot mutat. A japán gyártók illusztrációként előszeretettel alkalmaznak karikatúra jellegű rajzokat. A szövegek nyomtatásban történő megjelenítése (pl. álló vagy fekvő oldalbeállítás) és a felhasznált betűtípusok és kiemelési módok is jellemzőek az egyes kultúrákra.

A különböző szövegtípusok makrostruktúrája is kulturálisan kötött. A németben és az angolban a szabadalmi leírás szövegszerkezete eltér egymástól. Ha tehát a fordítás során a szöveg funkcióját meg kell tartani, akkor ezzel automatikusan együtt jár a szöveg struktúrájának szükség szerinti megváltoztatása. Az egyes kultúrákra jellemző szövegtípusok minden esetben tartalmaznak szövegspecifikus állandósult szó szerkezeteket. Ezeknek a fordítását mindig a célnyelvi kultúra megfelelő állandósult szókapcsolatával, a funkcionálisan ekvivalens szókapcsolattal kell fordítani. Előfordulhatnak olyan esetek, amikor a forrásnyelvi szöveg olyan információt tartalmaz, ami a célnyelvi kultúrában nem releváns, pl. a brit használati utasítások tartalmazzák a csatlakozó kábel összeszerelésének leírását is. Ezt a fordítás során *redukáló adaptációval* lehet megoldani, azaz ki kell hagyni a célnyelvi szövegből. Ellenkező esetben viszont a fordítónak tudnia kell, hogy a brit célnyelvi szöveg olvasójának akkor is szüksége van erre az információra, ha ez a német eredetiben nem volt benne, tehát be kell toldania ezt a szövegrészt, azaz *kiterjesztő adaptációt* kell megvalósítania. Ha a forrásnyelvi szövegben pl. a forrásnyelvi kultúra statisztikai adatai olvashatóak, akkor ezeket a célnyelvi szövegben a célnyelvi kultúra megfelelő adataival kell helyettesíteni, ilyenkor *módosító adaptációról* beszélünk. A nem verbális szövegrészeknél is előfordulhatnak kulturális különbségek (pl. különböző nézetek az ábrákon), amelyekre szinte soha nem figyelnek, és emiatt interkulturális félreértésekhez vezethetnek. A reklámszövegek esetén a fordítónak tisztában kell lennie azzal, hogy teljes célnyelvi lokalizáció szinte soha nem lehetséges, egy megfelelő célnyelvi adaptációval sokkal hatékonyabb szöveget lehet alkotni.

A stílus tekintetében két területen van alapvető eltérés a német és az angol kultúra között. A német szaknyelv általában sokkal bonyolultabb megfogalmazásokat tartalmaz, mint az angol. Ezért a fordítónak a célszöveg létrehozásakor törekednie kell arra, hogy a szöveg stílusában minél jobban megfeleljen a célnyelvi olvasó elvárásainak. Ezt azonban sokszor a megbízók nem nézik jó szemmel, mert úgy gondolják, hogy így tartalmi eltérések is kialakulhatnak a két szöveg között. A stílussal kapcsolatos másik problémaforrás a „you” „Du”-val történő németre fordítása, mert így a német célnyelvi szöveg teljesen más stílusréteghez fog tartozni. Sajátos fordítási nehézségekkel jár a katalógusok fordítása. Mivel itt nem összefüggő szövegekről van szó, figyelembe kell venni azt az egyedi stílust, ami ezt a műfajt nyelviileg jellemzi. Gyakran egészen másképp képzik a szókapcsolatokat és a szóösszetételeket, mint amikor mondatba foglal-

va találkozunk velük. A fordítónak ezért tisztában kell lennie azzal, milyen szabályszerűségek jellemzik ezt a műfajt a célnyelvben. A különböző kultúrákban eltérő a fogalmi rendszerek felépítése. Anélkül, hogy a fordító ismerné az adott szakterület fogalmi hierarchiáját, lehetetlen a megfelelő fordítási ekvivalens kiválasztása. A legtöbb szakszótár úgy kezeli a szavakat, mintha a szavaknak mindentől elszigetelt, önálló jelentésük lenne és a kontextus, illetve a pragmatikai tényezők ezt egyáltalán nem befolyásolnák.

Ugyancsak sok problémát okozhatnak az ún. „hamis barátok”. Ebben az esetben mindkét nyelvben létezik egy adott szó, de a két nyelv más-más fogalmi jegyekkel ruházta fel őket (control/Kontrolle), tehát a jelentésük egymástól eltérő. Műszaki szövegeknél problémát okozhat a más mértékegységrendszerrel rendelkező kultúrából fordított szövegeknél a célnyelvben megfelelő mértékegység megtalálása és az értékek átszámítása. Érdekes szempontot hoz be a szerző a vizsgálódásokba, amikor rámutat, hogy a klimatikus viszonyok is alapvetően meghatározhatják egy szó fogalmi jegyeit. Különböző éghajlati körülmények között például a 'ház' szóhoz egészen más képek és elképzelések kapcsolódnak. Innen már egyenes út vezet a *szemantikai prototípusokhoz*. A műszaki szövegekben gyakran lehet találkozni a 'tipikus' jelzővel különböző eszközök vagy alkatrészek neve előtt. A fordítónak ilyenkor megfelelő szakmai ismerettel kell rendelkeznie ahhoz, hogy a problémát ne interlingvális, hanem interkulturális szinten oldja meg. Ha például egy amerikai autó dokumentációjában előfordul a 'tipikus váltó' jelzős szerkezet, akkor ez biztosan automata sebességváltót jelent és az ezt követő szövegrészek erre fognak vonatkozni. Amikor a fordító a német célnyelvi szöveget készíti, ő tudatában van annak, hogy a német kultúrkörben a mechanikus sebességváltó a tipikus, ezért a célnyelvi szövegben elhagyja a 'tipikus' jelzőt, és az 'automata sebességváltó' szerkezetet fogja használni, így az erre vonatkozó további szövegrész is egyértelmű lesz.

A szerző elsősorban műszaki szakszövegek angol–német nyelvpárban történő fordításával foglalkozik, ezért a következő részt a németben megjelenő angol kölcsönszavaknak szenteli. Mivel a németben minden főnév rendelkezik határozott névelővel, így az angolból átvett szavakat is el kell látni névelővel. Schmitt részletes kutatásokat végzett a problémával kapcsolatban különböző korcsoportba tartozó személyekkel, és külön kezelte azokat, akik tudtak angolul és azokat, akik nem. A kutatás érdekes eredményt hozott: a megkérdezettek abban az esetben találták el nagyobb biztonsággal az átvett angol szavak előtt már hivatalosan használt névelőt, ha ismerték a szó helyes kiejtését, a szó jelentésének és leírt alakjának ismerete nem befolyásolta döntően az eredményt. A szerző szerint ez a nyelvérzék meglétét bizonyítja. Fontos kérdés még angol–német nyelvpárban az oda-vissza fordításnál a kötőjelek használata. A műszaki szakszövegekben gyakoriak a többszörös szóösszetételek, és gyakran olyan sok összetevő áll logikai kapcsolatban egymással, hogy ezt már a németben sem lehet egy főnévként kezelni. Bár mindkét nyelv akadémiai nyelvtanában egyértelműen megfogalmazott szabályok írják le a kötőjel megfelelő használatát, a gyakorlatban ettől a legtöbb esetben eltérnek. Schmitt megpróbálja mindkét nyelvre vonatkozóan összeszedni a gyakorlatban előforduló tipikus felhasználási módokat, és ezzel konkrét segítséget nyújt az angol–német nyelvpárban dolgozó fordítóknak.

A harmadik fejezetben Schmitt a fordításközpontú terminológiai munkával foglalkozik. A szakkifejezések aktuális jelentése függ a szűkebb kontextustól és a teljes szövegkörnyezettől. Ahhoz, hogy az olvasó helyesen tudja értelmezni az egyes terminusokat, előzetesen ismernie kell ezek tipikus és lehetséges felhasználási módjait és helyzetait. A szerző szerint a szakkifejezések koncentrált szakszövegeknek tekinthetők. A fejezet elején tisztázza a későbbiekben használt terminológiai terminusokat. Maga a 'terminológia' szó is poliszém, jelentheti többek között egy szakterület szakkifejezéseinek összességét, a terminológiátant vagy a terminológiai munkát is. A szemiotikai háromszög alkotórészeinek (jeltárgy, fogalom, jelölő) megismerjük a vonatkozó DIN-szabványban megadott definícióit. A kiindulási pont természetesen a jeltárgy, ami lehet materiális vagy immateriális jellegű is. Ez alapján létrehozunk egy fogalmat, ami lényegében egy elképzelés (kép) és abban segít, hogy egy másik ugyanolyan tárgyat is fel tudjunk ismerni. Ezt követően a fogalomhoz hozzárendelünk egy felismerhető formát, amely ezáltal jellé válik. A jelek lehetnek például ikonikusak vagy szimbolikusak (szó), de ezek bármilyen kombinációja is lehetséges. Ha a jel nyelvi jellegű, akkor 'kifejezésnek' ('Ausdruck') hívjuk. Ha a kifejezés szakmai fogalmat jelöl, akkor a DIN 2342-szabvány szerint 'jelölőnek' ('Benennung') nevezik. Schmitt szerint a szavak (jelölők) csak az általunk elképzelt képek keretét adják, így egy számunkra ismeretlen szó csak egy üres „szóburok”. Mivel a 'terminus' szót is többféleképpen lehet értelmezni, a szerző inkább a 'szakkifejezést' ('Fachausdruck') vagy a 'jelölőt' ('Benennung') használja. A jelölők állhatnak egy vagy több szóból is. A nyelvi gazdaságosság elve gyakran megköveteli, hogy a nagyon hosszú összetételek helyett csak az összetétel egyik tagját használjuk, ami azonban sokszor többszörös poliszémiához vezet. Bár a nyelvi jelek kombinációs lehetősége határtalan és ezzel elkerülhetők lennének a sokszoros poliszémiák, a felhasználók az új jelölők képzésekor is ragaszkodnak a jól felismerhető motiváltsághoz és a fonetikai elfogadhatósághoz. Az egy nyelven belüli szinonim vagy a nyelvek közötti ekvivalens jelölőknek elméletileg megegyezhet az elsődleges jelentése, a konnotációik azonban lehetnek különbözőek. Ezért fordítás közben az is előfordulhat, hogy egy kifejezés denotatív módon megfelelő ugyan, de egy konkrét kommunikációs helyzetben pragmatikailag nem megfelelő. A konnotációk ismerete beletartozik a fordító célnyelvi kulturális kompetenciájába.

A kifejezések kultúraspecifikus alkalmazása a célnyelvi olvasó számára többletjelentést hordoz. Ha például az 'atomerőmű' szó német megfelelőjeként az '*Atomkraftwerk*' szót olvassuk, akkor az atomenergia felhasználásának ellenzőjétől származik a megfogalmazás, ha azonban egy szövegben a '*Kernkraftwerk*' szót találjuk, akkor szerzője egyetért az atomenergia alkalmazásával. Ide tartozik az is, hogy a fordítónak tisztában kell lennie az egyes cégek által használt terminusokkal és reklámszlogenekkel (pl. Mercedes – „Vergnügen am Fahren”, BMW – „Freude am Fahren”), mert ezek keverése iparágon belül a szakfordító számára nagy presztízsveszteséget jelent. A szakkifejezések adott szituációnak megfelelő alkalmazása függ a szövegtípustól is. A fordításközpontú terminológiai munka során egyébként szinonimának tekinthető kifejezéseket pragmatikai szempontból differenciálni kell, illetve a jelölőket hozzá kell ren-

delni a szövegtípusokhoz. A németben előforduló túl hosszú összetett szavakat gyakorlatias szempontok miatt gyakran rövidítik, pl. ha egy ábrán nincs elég hely, vagy ha egy rövidebb szövegrészben többször is előfordul egy ilyen kifejezés, akkor vagy egy rövidített formát vagy névelőt/névmást használnak az első említést követően. Ennek következtében sérülhet a terminológiai konzisztencia elve. Különböző műfajú szövegeknél választhat a fordító a szövegtípusnak megfelelő jelölőt, de akkor az egész dokumentumban (szöveg, ábra) ezt kell használnia.

A szerző egy rövid alfejezetben ismerteti, mit értünk *preskriptív* (szabványosító) és *deskriptív* terminológiai munka alatt. Az előíró módszer egy megvalósítandó állapotot (*Soll-Zustand*) ír le, amely a poliszémia és a szinonímia elkerülésének megfelelő módja lenne, ahol egy jelölőhöz egy jelentés tartozik, illetve megvalósul a jelölők nyelvek közötti ekvivalenciája. A valóság azonban egészen más Schmitt szerint és pont ettől lesz a szakszövegek fordítása nehezebb, de egyúttal érdekesebb is. Elméletileg a szabványosított jelölőt kell előnyben részesíteni munka közben, mivel azonban a fordító elsődleges feladata az, hogy a célnyelvi olvasó számára érthető szöveget hozzon létre, ez nem mindig oldható meg a szabványosított jelölőkkel. A fordítónak a valós nyelvhasználatot kell szem előtt tartania, tehát a meglévő állapotot (*Ist-Zustand*) kell alapul vennie, ami azt jelenti, hogy a fordításközpontú terminológiai munka deskriptív jellegű.

Ezen belül további két alcsoportot lehet megkülönböztetni: az eredmények megjelentetése (pl. szótárak) céljából végzett terminológiai munka a *terminográfia*, a területtel belülről foglalkozó absztrakt elméleti megközelítés pedig, amely a szemantikai és a pragmatikai kérdésekre koncentrálna, a *terminológia*. Mivel korábban a szakszótárak összeállítói csak a „cédulás” módszerrel tudtak dolgozni, a hosszú előkészítési és megjelentetési idő miatt a szótárak szóanyaga soha nem volt naprakész. Az egyes szakterületekre specializálódott fordítóknak is volt saját, folyamatosan frissített kartotékjuk. Ezt a rendszert váltotta fel egy idő után a nagyobb fordítóirodáknál és a saját céges terminológiai adatbázisok összegyűjtésekor az új, számítógéppel támogatott adatkezelési rendszer. A rendszerezés alapeleme ekkor a jelölő volt, csak később jelentek meg a már bizonyos mértékig fogalomközpontú rendszerek, ahol például szinonimák és rövidített alakok is előfordultak. Mivel azonban semmilyen módszertani irányelvek nem álltak rendelkezésre ezek kidolgozásához, a végeredmény minősége és gyakran alkalmazhatósága is kérdéses volt.

Ezt követően Schmitt ismerteti saját fejlesztésű fordításközpontú terminológiaekezelő rendszerét. A munka 1984-ben kezdődött, részben az egyetemen készülő terminológiai témájú diplomamunkákat segítő, másrészt pedig egy könyvkiadóval kötött szerződés miatt, amely alapján a szerző két éves határidővel vállalta egy szakszótár elkészítését a járművekben keletkező kipufogógáz tisztításával, azaz az új katalizátortechnikával kapcsolatban. A szerző saját fordítási tapasztalatai és Eugen Wüster megjelent munkái alapján összeállított egy listát arról, milyen tulajdonságokkal és jellemzőkkel kell ennek a rendszernek mindenképpen rendelkeznie. Az egyik legfontosabb szempont a *jövőbeni folyamatos használhatóság*, tehát egy olyan rendszerezett adatstruktúra összeállítása, amely a gyorsan fejlődő, egyre újabb rendszerplatformokra komplett módon

áttehető. A *felhasználóbarát kialakításra* is nagy hangsúlyt fektet, ami többek között könnyű telepíthetőséget, jól áttekinthető képernyőképet és adatstruktúrát és nem fárasztó, hosszú idejű munkát tesz lehetővé. Fontos még a *terminológiai megbízhatóság*, amely itt a bonyolult fogalmak minden, a fordítás szempontjából fontos kiegészítő információkkal együtt történő szisztematikus kezelését jelenti. A hatékony munkavégzés érdekében a *gyorsaság* szerepe is nagy, bár ez elsősorban a műszaki paraméterektől függ. A *biztonság*, mint követelmény pedig két megközelítésből is értelmezhető: a felhasználó biztos lehet abban, hogy a rendelkezésére álló adatok megfelelő minőségűek, illetve illetéktelenek nem férhetnek hozzá a rendszerhez. Az elkészült rendszer az előzetes követelményekhez képest egy kompromisszumos megoldást mutat, amit alapvetően már csak két dolog határoz meg: 1. milyenek a műszaki feltételek, 2. mire van szüksége a fordítónak.

Az 1990-es évek végén modernnek számító hardverekkel és szoftverekkel kapcsolatos lehetőségekről ezt követően részletes információkat olvashatunk. Az első igazán fontos tartalmi kérdés az volt, milyen legyen az adatbeviteli struktúra. A gyakorlati fordítás szempontjából nem voltak megfelelőek a Wüster-féle normatív terminológiai munka alapján kidolgozott korábbi elképzelések, amelyek a plusz pragmatikai információk helyett az elméleti nyelvészeti információk bővítésének irányába mentek el. A könyv gyakorlat-központúságát bizonyítja, hogy a szerző lépésről-lépésre leírja azt a munkafolyamatot, hogyan keresi meg a fordító a szükséges szakkifejezést a terminológiai adatbázisban, mire van szüksége ahhoz, hogy a döntési folyamat végén megtalálja a megfelelő kifejezést. Ez alapján kiderül, milyen logikai sorrendben kell bevenni és megjeleníteni a kiegészítő információkat, a végeredmény tehát egy hierarchikus információs szerkezet. Ez a terminológiai adatbázis lehet jelölőközpontú (szemantikai) vagy fogalomközpontú (ontológiai). Schmitt példák segítségével mutatja be, miért nem alkalmas a jelölőközpontú felépítés a fordítás hatékony támogatására (pl. nem tudja kezelni a szinonimákat, nem tartalmaz pragmatikai információkat stb.). A fogalomközpontú struktúrába belefér az a megközelítés is, hogy egy jeltárgyhoz különböző jelölők is tartozhatnak, amelyek a szövegkörnyezetből kiszakítva szemantikailag különböznek ugyan egymástól, de egy adott szituációban pragmatikai szempontból szinonimák lehetnek. Az első elkészült verzió nyelvpárspecifikus volt és fogalomközpontú adatbanki struktúrával rendelkezett. Ez a szerkezetileg rugalmas modell megmutatta, hogy a szaklexikográfiában megvalósítható az információk fordításközpontú rendszerezése és rendelkezésre bocsátása, illetve segítségével rövid idő alatt megszületett a katalizátortechnikai szakszótár. Ezt követően módosították még az adatok képernyőn történő megjelenítését, a különböző információk a képernyő más-más részén, önálló mezőben jelentek meg.

Az elkészült számítógéppel támogatott terminológiakezelő rendszer (CATS) műszaki és tartalmi sajátosságait a szerző részletesen ismerteti, ami természetesen a könyv első kiadásának évében (1999) meglévő állapotot tükrözi. A rendszer többnyelvű, de az adatokat nyelvpáronként kezeli, mert így kisebb az eshetősége az ekvivalencia megállapításakor bekövetkező hibáknak. A terminológiakezelő rendszerben a bevitt adatok több *információs szint* segít-

ségével jeleníthetők meg. Az első szint az ábécésorrendben táblázatba foglalt forrásnyelvi és célnyelvi lemmapárokat mutatja, ami megegyezik az egyszerű szakszótárak felépítésével. A második szinten egy képernyőn láthatjuk az egy fogalomhoz tartozó összes jelölőt és a fordítás közbeni döntési folyamathoz mindenképpen szükséges plusz információkat, pl. a szakterületet, a szemantikai és a pragmatikai kiegészítő információkat. A harmadik szint a háttér-információkat szolgáltatja, pl. ki és mikor vitte be a terminust, definíció, tipikus kollokációs használat, rövid szövegrészek, ahol előfordul stb. A negyedik szinten a fogalmakhoz tartozó nem szöveges információk jeleníthetők meg, pl. ábrák, rajzok, fotók. Az ötödik szint egyfajta integrált irodalomjegyzékként működik. Minden fogalomhoz két címet lehet rendelni, nyelvenként egyet. Ezek a források további háttér-információkat szolgáltatnak az adott fogalmakra vonatkozóan, de felfoghatjuk és használhatjuk őket párhuzamos szöveggént is. A hatodik szint egy címjegyzék, ahova bekerül egyrészt azoknak az elérhetősége, akik az adatbázist fejlesztik és karbantartják, másrészt fogalmakhoz kötve olyan szakemberek címe is, akik a fogalommal kapcsolatban további információkat tudnak nyújtani. A hetedik szinten hangzó információkat, pl. szavak kiejtését vagy zajokat lehet tárolni. A nyolcadik szinten külön adatbázisban elmentett teljes szövegeknek a fogalmakhoz való rendelése válik lehetővé. Ezek a szintek egymással összeköttetésben állnak, így az egyik szintről egy másik egyszerűen lehívható, de természetesen a keresztbehivatkozások rendszere is működik az adatbázison belül.

A fejezet végén Schmitt két nagyszabású, a Klett Kiadó és a PONS Kiadó megrendelése alapján készített német–angol, angol–német járműtechnikai szakszótár munkálatait írja le. Mivel a katalizátorteknikai szótárral a felhasználók elégedettek voltak, a Klett Kiadó az új szótár esetében is hasonló felépítést kért. A szóanyagot párhuzamos szövegekből kellett kiválasztani. A szerző a munkálatokat gondosan előkészítette, igyekezett minden zavaró tényezőt kiküszöbölni. Olyan munkatársakat választott, akik tapasztalattal rendelkeztek a szótárkészítés területén és jól bántak a számítógéppel. Írásban rögzítették azokat a módszertani tudnivalókat, amelyeket minden munkatársnak be kellett tartani. A minőség szempontjából fontos volt, hogy minél több szövegtípust használjanak fel, tehát a szókincs minden területet lefedjen. A PONS Kiadó felkérésére Schmitt saját volt tanítványaival a korábbi tapasztalatok alapján már sokkal rövidebb idő alatt készítette el néhány évvel később az új szótárt. A szerző a szótárkészítéssel és -kiadással kapcsolatban azonban a fejezet végén kételyeinek is hangot ad. A legújabb számítógépes és nyomdatechnikai módszerekkel viszonylag rövid idő alatt mutatós szótárakat lehet piacra dobni, amelyeknek a terminológiai minősége és szókincsállománya azonban nem mindig felel meg az elvárásoknak.

Schmitt a könyvet **záró megjegyzésekben** még egyszer kiemeli, és újabb példákkal támasztja alá a számára különösen fontos gondolatokat. Szerinte nagy lépést tennénk az interkulturális kommunikáció megértése felé, ha tudatosulna bennünk, hogy a jelek jelentése gyakran döntően a felhasználási helyzetüktől függ. A fordítás szempontjából nézve elengedhetetlen egy olyan típusú szövegértés, amely a szöveget szemiotikai funkciók együttesének tekinti. Az ösz-

szegzésben a szerző ismét hangsúlyozza, hogy a forrásnyelvi szövegekkel kapcsolatban gyakran adódnak értési és fordítási problémák. Ha létezne is ideális forrásnyelvi szöveg, annak a fordítása csak a fordító személyes interpretációjának, azaz mentális szövegképének célnyelvi megfogalmazása lenne, így tehát megtévesztő lehet forrásnyelvi szövegről beszélni. A műszaki szövegek egyértelműségével kapcsolatos gondolatok is ismételten előkerülnek a végén, természetesen csak azért, hogy Schmitt újra megcáfolja ennek igazságtartalmát. A jövőre vonatkozóan a szerző a papíralapon megjelenő fordítások mennyiségének visszaszorulását látja előre. Szerinte a fordítóképzésben tanuló hallgatókat meg kell ismertetni az éppen aktuális gépi fordítási lehetőségekkel, azonban arra is rá kell érezniük, mely feladatterületeken nem lehet a humán fordítást pusztán gépi eszközökkel helyettesíteni.

A kötet végén található **függelék** öt önálló részből áll. Az első rész, amely a kötet népszerűsége szempontjából is meghatározó jelentőségű, iránymutatásokat tartalmaz a közvetlenül termékek mellett megtalálható dokumentáció fordításával kapcsolatban. A szerző kihangsúlyozza, hogy ez az útmutató alapvetően a bármilyen idegen nyelvről németre történő fordításhoz készült, mert a példaként felsorolt célnyelvi megfogalmazások és a szövegtípus-jellemzők a német kultúrkör és célnyelvi olvasó elvárásainak igyekeznek megfelelni. A szerző az ajánlott és elvetendő szövegpéldák előtt mindig összefoglalja röviden elméletben, mire kell odafigyelni az egyes fordítási problémák megoldásakor, így az elméleti rész más nyelvpárok és célnyelvek esetében is hasznos lehet. Ezt a részt egy 30 oldalas irodalomjegyzék követi, ahol mindenki megtalálhatja a számára fontos témákkal kapcsolatos egyéb szakirodalmi forrásokat. Ez után a kötetben szereplő ábrák és táblázatok oldalszám szerinti felsorolása következik. A könyvet egy részletes tárgymutató zárja.

A jól áttekinthető elméleti összefoglalások és a számtalan felsorolt gyakorlati példa miatt Schmitt könyve hasznos lehet minden olyan fordító számára, aki elméletben és/vagy gyakorlatban szakszövegek, elsősorban műszaki szakszövegek fordításával foglalkozik.